

ՄԱՏԻԿՅԱՆ ՀԱՍՄԻԿ

Շիրակի պետական համալսարան,
ԳԱԱ Շիրակի հայագիտական հետազոտությունների կենտրոն,
բանասիրական գիտությունների թեկնածու
Էլփոստ՝ hasvrej@mail.ru

Հոդվածում ներկայացված են մեր գրառած բանահյուսական օրորները, որոնք Շիրակի փարածաշրջանի «ծնունդ» են և մեկնաբանվել են լեզվաբանագիտական հայեցակետից: Շիրակի բանահյուսական օրորոցայինը ունի գեղարվեստական ուրույն նկարագիր. օրորի միջավայրը օրինանքաբուխ է, օրինանքածին:

Հոդվածում անդրադարձ է կատարվել Շիրակի բանահյուսական օրորոցային ժանրի արտահայտչական բնութագրին: Ժանրի կայուն բանաձևերի ու հորինվածքային համադրեքստերում դիտարկվել են այն յուրահատկությունները, որոնք ակնհայտ են մերօրյա գրառումներում:

Մեզ հուզող խնդրի փեսանկյունից արժևորվում են Շիրակի բանահյուսական այն օրորները, որոնք արարման ու կատարման հատուկ միջավայր են պահանջում: Օրորոցայինը՝ որպես փարողունակ և կենսունակ ժանր, երբեմն համադրում է փարբեր ժանրեր, որոնց ձուլումից առաջանում են փարբերակներ: Օրորասացը երգի կատարման ընթացքում հաճախ օգտագործում է մեծերից լսած օրորներ: Բանահյուսական օրորոցային տեքստի արարման միջավայրը ծնում է նոր փարբերակներ: Օրորասացի փրամադրությամբ, օրվա աշխատանքով պայմանավորված՝ կարող է փոխվել բանահյուսական օրորի լեզուն, հեղինակը առաջանում են բանահյուսական նմուշի փարբերակներ: Օրորոցայինը կատարողական տեքստ է: Կատարողականությունը հարկորոշվում է տեքստային, ռճական կամ համատեքստային չափորոշիչներով:

¹ Հետազոտությունը իրականացվել է ՀՀ Գիտության կոմիտեի ֆինանսական աջակցությամբ՝ 21T-6B027 ծածկագրով «Շիրակի հայոց բանահյուսական մշակույթը» գիտական թեմայի շրջանակներում:

Քանալի բառեր՝ բանահյուսություն, տեքստ, օրորոցային, նկարագրություն, իրավիճակ, երգ:

Մի անուշ ծայն՝ թովիչ, քնքուշ ու վետ-վետ
Շշնջում է ինձ քույրորեն մտերիմ,
Հին-հին ժամանակի ոսկե մի լեզենդ,
Երբ մնում եմ ես մեն-մենակ սրտիս հետ...
...Հեռունե՛րը, հեռուները լայն ու խոր
Երազների քարավաններն են զնգում,
Ո՛վ է երգում տխուր լացով մեղմ օրոր.
Այս մարմանդը ինչպես լավ է ու անդորր...
(Իսահակ Իսահակյան, Շիրակի դաշտերը, 1914)

Օրորոցային երգը՝ որպես բանահյուսական կայուն ժանր, կենցաղավարում է Շիրակում: Մեր կատարած արդի գրառումները ցույց են տալիս, որ օրորը ուրույն տեղ ու դեր ունի շիրակյան կենցաղում:

Օրոր բառանունը նշված տարածաշրջանում հատկորոշվում է որպես *նանիգ*, *այիգ-այիգ* և այլն: Հարցումներն անցկացրել ենք տարիքային տարբեր խմբերում՝ միտում ունենալով պարզել օրորի փոխանցման շարժունությունը, հաճախականությունը, օրորերգերում լայն կիրառություն ունեցող բառաշերտերը, կայուն բանաձևերը:

Շիրակի օրորների երաժշտագիտական ուսումնաքննության գործում մեծ դերակատարում ունի երաժշտագետ, ֆոլկլորագետ Հասմիկ Ափինյանը: Մեզ հուզող խնդրի տեսանկյունից նշենք նրա հոդվածներից երկուսը՝ «Օրորոցային երգի տաղաչափական առանձնահատկությունների շուրջ»², «Օրորոցային երգի ժանրը Շիրակի ժողովրդական երգարվեստում»³: Հոդվածներում հեղինակը ընդգծում է օրորոցային ժանրին հատուկ տիպաբանական առանձնահատկություններ և տարատեսակ դրսևորումներ: Մեջբերենք Հ. Ափինյանի գրառած օրորներից.

² Ափինյան Հ., Օրորոցային երգի տաղաչափական առանձնահատկությունների շուրջ, ԾՊՄԺ Հանրապետական հինգերորդ գիտաժողով, զեկուցումների հիմնադրույթներ, Գյումրի, 2002, էջ 65-66:

³ Ափինյան Հ., Գիտական աշխատություններ, ԳԱԱ Շիրակի հայագիտական հետազոտությունների կենտրոն, հ.3, 2000, էջ 165-175:

Նանիկ, նանի, շիմշաթ երես,

Նանիկ արա, վարդիս թերթն ես /ԿԱԹ–ի ֆոնդ, 1984,1/10/⁴:

Աղա բալեն իմ փաշեն է,

Էս տան սունը իմ տղեն է.../ԿԱԹ–ի ֆոնդ, 1984,1/10/:

Նշենք, որ բերված օրորի հիմքը աստֆային կայուն բանաձևն է՝ *էս տան սունը իմ տղեն է*:

Նշված օրորներից առաջինում *շիմշաթ* բնութագրականը ընդգծում է երեխայի բարեկազմ, սլացիկ, նրբիկ լինելու գովերգը, իսկ երկրորդ օրորում առկա է դարձվածքային մտածողություն՝ տղամեծարություն, երեխայի՝ ծնողին սատար, թև ու թիկունք կանգնելու սպասվելիք իրողություն: Շիրակում տարածված կայուն բանաձևերից են՝ *տղեն տան լույսն է, տան ծուխը վառողը կամ վառ պահողը, տղեն օջախի սունն է և այլն, իսկ աղջիկ երեխայի համար ասում են՝ աղջիկը լավ է, եթե լավ տեղ ընգնի (լավ ընտանիք կազմի) կամ աղջիկը դսի պատ է, աղջիկ ղսմին մեղկ է և այլն*: Ակնհայտ է, որ տղա երեխայի ծնունդը արժևորվել է ոչ միայն Շիրակում, այլ նաև Հայաստանի ազգագրական տարբեր շրջաններում: Տղա երեխայի՝ որպես տան սյան, տան պաշտպանի կարևորությունը մատնանշվում է նաև գրական միջավայրում: Մեջբերենք մի հատված Մուրացանի ստեղծագործությունից.

- Աստված մեծ է, ողորմությունն անչափ: Հոր հազարները փչացնելը ամեն տեղ տեսնված է, բայց *ղոչաղ տղեն էլի կծխացնե հոր քանդված օջախը*:

- Աստված զորացնե այդպիսի տղերքը, *մարդը սյուն դարձավ*, կանգնեցրեց հոր պապենական օջախը,- ասում էր մի ուրիշը⁵:

Օրորների ավանդական բաշխվածությունը պատկերացնելու համար ներկայացնենք ավագ բանասաց-երգասացների խոսքերը, երգային պատահիկները, խրատներն ու հորդորները երիտասարդ օրորասացներին: Հարկ է նշել այն իրողությունը, որ յուրաքանչյուր ավագ օրորասաց, հավատարիմ մնալով ավանդական օրորի բանաձևին, ստեղծում է իր օրորը, որը երբեք չի մոռանում անգամ տարիների հորձանուտում: Այս խմբի օրորները հարուստ են օրհնանքներով, կենսափորձի փոխանցման առատությամբ: Օրորի հիմք են կազմում փառաբանական բառերն ու դանդաղահունչ, դիմիկ միավորները.

⁴ Կումայրի արգելոց-թանգարանի ֆոնդ:

⁵ Մուրացան, Երկերի ժողովածու, հ. 6, Եր., Հայպետհրատ, 1963, էջ 344:

Օրո՛ր, օրո՛ր, իմ բալա,
Նախշուն, սիրուն, իմ լալա
Ծլի, ծաղկի իմ բալեն,
Վարդ բոլորի իմ բալեն...⁶

Նշված օրորի *ծլի, ծաղկի* բառամիավորները օրհնանքների տիրույթում մեծ տարածում ունեն. նկատելի է գործողությունների հերթականություն՝ *ծլել, ծաղկել* շեշտադրումներով:

Ուշագրավ է, որ աստվածաշնչյան կիրառություններում *ծլել, ծաղկել, ծիլ, ծաղիկ* բառաշղթան պարբերաբար մեջքերվում է՝ կարևորելով կյանքի ուրիշ, շարունակականությունը. *Եւ եղաւ որ հետեւեալ օրը Մովսէսը վկայութեան խորանը մտաւ. Եւ ահա Ղեւիի տան կողմից տրուած Ահարօնի գաւազանը ծաղկել էր, եւ ծլեց եւ ծաղկեց եւ նուշեր հասցրեց* (Թվոց 17:8):

Ծիլ-ծաղիկ պատկերավոր միավորը մանկական գրականության միջավայրում հաճախադեպ է, մասնավորապես Թումանյանի «Ծաղիկների երգը» ստեղծագործության մեջ.

Աղջի, աղջի, ծիլ-ծաղիկներ,
Քանի՞ քնեք, վե՛ր կացեք, վե՛ր...⁷

Օրոր ասեմ, իմ բալին,
Նանիգ ըսեմ, իմ բալին,
Իմ անուշ հոտովին...

Բանասացը կարևորեց օրորը՝ նշելով. *Հին ժամանակներից սկսած բոլոր հայ կանայք իրանց էրեխեքի համար երգել են՝ տալով իրանց հանգիստ ու անուշ քուն*:⁸

Երբեմն էլ օրորի բովանդակային կառուցվածքում տեսնում ենք մոր կողմից ասվող անկեղծ տողեր.

Քնի՛, քնի՛, անուշ բալես,
Հերիք ընծի չարչրես,
Ու քունս խանգարես...⁹

⁶ Բանասաց՝ Խանում Միքայելյան, 85 տարեկան, ապրել է Թավշուտ գյուղում, մահացել է 2022թ.:

⁷ Թումանյան Հ., Բալլադներ, Ե., Յավրուիրատ., 2012, էջ 45:

⁸ Բանասաց՝ Սուսաննա Թովմասյան, ծնվել է 1956թ., ապրում է Մարմաշենում:

⁹ Բանասաց՝ Լույսա Ղազարյան, ծնվել է 1949թ., ունի միջնակարգ կրթություն, նախնիները գաղթել են Մուշից:

Անգամ պարզունակ թվացող օրորերգի մեջ մայրը պահպանում է հանգավորումը՝ բալես, չարչրես, խանգարես:

Հարցումների ընթացքում օրորասացները հիշողության գունապնակից տալիս էին օրորոցային երգի իրենց նկարագիրը.

Օրորոցային երգը հոգու զմայլք է, շոշափելի չէ, բայց ապրեցնող է ու կյանք տվող: Օրորոցայինը տանում է իմ էրեխու մանկությունը:¹⁰

Ավագ բանասացների օրորների շարքում ընդգրկվում տեղ ունի Արևմտյան Հայաստանը, օրորի կանչով նրանք վերադառնում են պատմական անցյալ՝ պապերի հայրենիք: Բերենք երկու գրառած օրոր.

Մուրադ գեղի բոլորը

Ես մի մարալ,

Դարդեդ ընկա չոլերը,

Քնի՛ բալես, քնի՛ բալես... (բանասաց՝ Խանում Միքայելյան):

Ուշագրավ է այն, որ թե՛ բանասացների հանկարծաստեղծ օրորներում, թե՛ հայ ժողովրդական երգերում գետնուններն ունեն խորհրդանշական իմաստ.

Մշո գելներ երկու գետ,

Մշո գելներ երկու գետ,

Մեկ Մուրադ, մեկ Մեղրագեղ,

Երթան թափվին Եփրատ գետ:

Ս. Հարությունյանը «Բանագիտական ակնարկներ» մենագրության մեջ անդրադառնում է քնարական սեռի ստեղծագործություններին՝ ընդգծելով. «քնարական բանահյուսության յուրաքանչյուր ավանդական երկի տարբերակ դառնում է արտահայտիչը այն կատարող որոշակի անհատի կամ նրա միջավայրի տվյալ պահի հոգեվիճակի, տրամադրությունների, հույզերի և ապրումների: Այստեղից էլ այն հարատևող բանաստեղծական կենդանի զգացողությունն ու ընկալումը, որ միշտ ուղեկցում է ավանդական քնարական երկին նրա յուրաքանչյուր կատարման ժամանակ»¹¹:

¹⁰ Բանասաց՝ Էմմա Խաչատրյան, ծնվել է 1946թ., ունի բարձրագույն կրթություն, նախնիները գաղթել են Ղարսից, ապրում է Գյումրիում:

¹¹ Հարությունյան Ս., Բանագիտական ակնարկներ, Եր., ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 2010, էջ 103:

Օրորն էլ, իր հերթին, միջավայրի ու հիշողության «ծնունդ» է: Ավագ բանասացների օրորերգերում *էրկիր* կամ *էրկրեն* բառը տարածական է. կարոտի, պատմական հիշողության կնիք կա ամփոփված.

Նանիկ, նանիկ, իմ բալիկ,
Անուշ քնիր, մեծըցիր,
Դարձիր մարդ մարդկանց մեջ,
Քունն անուշ է իմ ձագի,
Արևն է նստել նրա մեջ,
Չես ուզում փակել աչերդ
Փնտրում ես պայծառ արև...
Օրոր ասեմ, խրատեմ ու աղոթեմ,
Դառնա արև իմ բալեն,
Լույս սփռե չորս կողմեն,
Օրոր քաղցրիկ, բալի բալ,
Սերունդ ես, տոհմ ու ազգ,
Էկան ձերոնք **էրկրեն**,
Ղարսի Հարսնեքար գյուղեն,
Եկան հասան Հայաստան,
Դարձան նորեն մշտական,
Օրոր, օրոր ու նանիգ,
Իմ անուշ ու քաջ բալիկ...
Պահիր հարգանք մեծի հանդեպ...

Բանասաց Կարինե Այվազյանը իմաստային աստիճանավորմամբ է հյուսում օրորը՝ *սերունդ-տոհմ, ազգ* օրգանական կապով: Նշված օրորը խրատի, աղոթքի բացառիկ օրինակ է: Այս առիթով մեջբերենք նրա խոսքը. *շար առաջ էրեխեն մեծըցել է քաղցրահունչ օրորների, ժպիտով մայրերի և հանգստացնող դեմք ունեցող մամերի գրկի մեջ*:¹²

Շիրակի օրորները հատկորոշվում են հանկարծաստեղծությամբ. երբեմն մայր օրորասացը օրորերգի դաշտում է գովերգում երեխային. գովքը դառնում է օրորի ստեղծման նախապայման: Մեջբերենք բանասաց Գյուլնարա Մահլամյանի խոսքն ու օրորաստեղծ տողերը. *Սյրեղծել եմ բառեր կա-*

¹² Բանասաց՝ Կարինե Այվազյան, ծնվել է 1956 թ., Ջաջուռի Կրի գործարան, Նախնիները Կարսից են:

մաց հնչյուններից՝ փասիկ, բոքոլիկ, գոջո ու ըղպես քնցրել եմ, շատ ձևերով եմ սիրել ու երգել, օրինակ՝

Լուսդ ուտեմ, իմ բալա,
Համով, սիրուն իմ բալա,
Խուճուճ-մուճուճ իմ բալա//
Քնի՛, քնի՛, իմ լալա...¹³

Օրորների գրառման ժամանակ օրորասացները ոչ միայն երգում էին օրոր, այլ նաև հանգամանալիորեն նշում էին երգի պահպանման կարևորությունը. *Օրորոցայինի մեջ կա մի առանձնահատուկ բան, նրանից դուս գուգա սեր ու ջերմություն, բրի պահել ու պահպանել...*¹⁴

Շիրակի օրորներում տեսանելի են նաև ժողովրդական խաղիկներ.

Անքուլ, քանքուլ իմ Արոն,
Դաստա քանուլ իմ Արոն,
Սարեր շուռ գա իմ Արոն,
Բարով տուն գա իմ Արոն:
Մալաքա ծորն ամպել ա,
Արոն ձինը թամբեր ա,
Անձրև էկե թռչեր ա,
Արև զարկե չորցեր ա¹⁵:

Ամփոփելով նշենք, որ Շիրակի օրորները ավանդականի ու նորօրյա դրսևորումների համաձուլվածք են. կայուն կրկնատողեր են՝ *նանիգ, նանիգ, իմ բալա, այիգ, այիգ, քուն մորի բալես...* Կայուն բանաձևերից տարածական է օրինանքը:

Կատարած ուսումնասիրությունը վկայում է, որ պատմական թեմատիկա ունեցող օրորները առավել ազատ են կառուցվածքի տեսանկյունից. օրորասացը, հավատարիմ մնալով օրորի չափածո տեսակին /տեքստային դիրմի ապահովում և այլն/, օրորերգի կատարման ընթացքում ասելիքը մեկընդ-

¹³ Բանասաց՝ Գյուլնարա Մահլամյան, ծնվել է 1969թ., տնային տնտեսուհի է, հայրական կողմը՝ Սալմաստ գավառի Մահլամ գյուղից:

¹⁴ Բանասաց՝ Թեհմինե Շահինյան, ծնվել է 1955թ. գյուղ Սիգավետում, Նախնիները Մուշից են:

¹⁵ Գրիգորյան Ռ. Հ., Հայ ժողովրդական օրորոցային և մանկական երգեր, Եր., Հայկական ՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1970, էջ 174:

մեջ տեղափոխում է արձակի տիրույթ, որը թերևս պայմանավորված է պատմական առատ իրողությունների թվարկմամբ, վերհուշի զգացողությամբ, կոնկրետ իրավիճակի հիշատակմամբ, որը պատումային է: Ընդգծենք նաև այն, որ ժամանակի հոլովություն փոխներթափանցում է նկատվում. օրորերգը ավագ բանասացներից փոխանցվում է երիտասարդներին, որը ենթադրաբար փոփոխություններ է կրում տեքստային մակարդակում:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. Ափինյան Հ., Օրորոցային երգի ժանրը Շիրակի ժողովրդական երգարվեստում Գիտական աշխատություններ, ԳԱԱ Շիրակի հայագիտական հետազոտությունների կենտրոն, հ. 3, 2000:
2. Ափինյան Հ., Օրորոցային երգի տաղաչափական առանձնահատկությունների շուրջ, ՇՊՄԺ հանրապետական հինգերորդ գիտաժողով, զեկուցումների հիմնադրույթներ, Գյումրի, 2002:
3. Գրիգորյան Ռ., Հայ ժողովրդական օրորոցային և մանկական երգեր, Եր., Հայկական ՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1970:
4. Թումանյան Հ., Բալլադներ, Ե., Յավրուհրատ., 2012;
5. Իսահակ Իսահակյան, Շիրակի դաշտերը,
1914file:///c:/users/smart/downloads/%d5%87%d5%ab%d6%80%d5%a1%d5%af%d5%ab_%d5%a4%d5%a1%d5%b7%d5%bf%d5%a5%d6%80%d5%a8.pdf /մուտք՝ 12.05.2022/:
6. Կումայրի արգելոց-թանգարանի ֆոնդ՝ 1984,1/10/:
7. Հարությունյան Ս., Բանագիտական ակնարկներ, Եր., ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 2010:
8. Մուրացան, Երկերի ժողովածու, հ. 6, Եր., Հայպետհրատ, 1963:

LINGUO-FOLKLORISTIC STUDY OF LULLABIES IN SHIRAK

MATIKYAN HASMIK

PhD in Philology

Shirak Center for Armenological Studies NAS RA

State University of Shirak

e-mail: hasvreg@mail.ru

The article is based on the field work carried out in Shirak region. It should be noted that the research was conducted from a linguistic point of view.

The study shows that lullabies with historical themes are more free in terms of structure. Adhering to the type of cradle song verse (ensuring text rhythm, etc.), some cradle songs are in the domain of prose; they are abundant with the enumeration of historical facts, the feeling of remembrance.

It should be emphasized that there is mutual penetration in the course of time. The cradle song is passed from senior lullaby singers to young people; the text naturally undergoes changes.

Key words: *folklore, text, lullaby, description, situation, song.*

ЛИНГВОФОЛЬКЛОРНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ КОЛЫБЕЛЬНЫХ ПЕСЕН ШИРАКА

МАТИКЯН АСМИК

Кандидат филологических наук

Ширакский центр арменоведческих исследований НАН

Ширакский государственный университет

электронная почта: hasvrej@mail.ru

Статья основана на полевых работах, проведенных в Ширакской области. Следует отметить, что исследование проводилось с лингвистических позиций.

Исследование показывает, что колыбельные на историческую тематику более свободны в структурном отношении. Придерживаясь типа колыбельного стиха (обеспечение ритма текста и др.), некоторые колыбельные песни изобилуют перечислением исторических фактов, воспоминаниями в прозаической форме.

Подчеркнем, что с течением времени происходит взаимное проникновение различных жанров. Колыбельная песня передается от старших к молодежи и, как следствие, текст естественно претерпевает изменения.

Ключевые слова: *фольклор, текст, колыбельная, описание, ситуация, песня.*

Հոդվածը ներկայացվել է խմբագրական խորհուրդ 23.08.2022թ.:

Հոդվածը գրախոսվել է 08.09.2022թ.:

Ընդունվել է տպագրության 29.03.2023թ.: